

TİTO DÖNEMİ SONRASINDA YUGOSLAVYA'DA YÜKSELEN SIRP VE HIRVAT MİLLİYETÇİLİĞİ

The Rising Of Serbian And Croatian Nationalism In Yugoslavia After The Tito Era

Yüksek Lisans Öğrencisi, Mustafa Umut DOĞAN

Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Siyasi Tarih Bilim Dalı, İstanbul/ Türkiye
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3212-3545>

ÖZET

Sırp ve Hırvat milliyetçiliğinin tarihsel temelleri bulunmaktadır. Bu süre içerisinde temel ulusal dayanaklarını ve hedeflerini belirleyen Sırplar Büyük Sırbistan Devleti'ni kurmak isterken, Hırvatların hayalisi ise Büyük Hırvatistan Devleti'ni yeniden oluşturmaktı. Yugoslavya tarihi boyunca amaçlarını gerçekleştirmek isteyen milliyetçi gruplar arasındaki mücadeleye, özellikle İkinci Dünya Savaşı ile ciddi boyutlara ulaştı. Daha sonra Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti (YSFC) kuruldu ve cumhuriyet içerisinde Sırp ve Hırvat milliyetçileri baskı ile durdurulmaya çalışıldı. Bu çerçevede 1972 yılında Sırp ve Hırvatlar karşı devlet ve Yugoslavya Komünist Birliği içerisinde gerçekleştirilen tasfiye sürecinin amacı milliyetçiliğin önüne geçmekti, ancak tasfiye süreci ile kısmen bastırılan milliyetçi duygular, Josip Broz Tito'nun ölümünün ardından giderek yükselişe geçti. Yeniden milliyetçi grupların harekete geçmesi ile Federasyon'da parçalanma süreci başladı ve bu parçalanma büyük çatışmalara neden oldu. Bu çalışmanın amacı Sırp ve Hırvat milliyetçiliğini tarihsel arka plan çerçevesinde analiz etmektir.

Anahtar Kelimeler: Milliyetçilik, Yugoslavya, Sırp, Hırvatlar.

ABSTRACT

Serbian and Croatian nationalism have historical foundations. While Serbs who have determined their main national bases and goals during this period, wanted to establish the Great Serbian State, the dream of Croats was to rebuild the Great Croatian State. The struggle between nationalist groups who wanted to realize their goals throughout history of Yugoslavia reached serious dimensions especially with the Second World War. Then Yugoslavia Socialist Federal Republic was established and within this republic Serbian and Croatian nationalists were tried to be stopped under pressure. In this context, the purpose of the liquidation process against Serbs and Croats in the state and in the Communist Union of Yugoslavia was to prevent nationalism, but the national feelings that were partially suppressed by the liquidation process increased gradually after Josip Broz Tito's death in 1972. With the mobilization of nationalist groups again, the fragmentation process began in the Federation and this fragmentation caused great conflict. The aim of this study is to analyse Serbian and Croatian nationalism within the historical background.

Key Words: Nationalism, Yugoslavia, Serbs, Croats.

1. GİRİŞ

Zamanında Balkanlara göç eden Slav toplumlarından ikisi Hırvat ve Sırp idi. Geçmişte kendi "Büyük" devletlerini kuran bu uluslardan Sırp, Doğu Roma İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu himayesinde Ortodoksluk etkisinde yaşarlarken, Hırvatlar ise Batı Roma İmparatorluğu ve Habsburg egemenliğinde Katolik etkisi altında yaşamlarını sürdürmüşlerdi. 1789 Fransız İhtilali ile milliyetçi duygular Balkanlar'da yeniden canlandı ve daha sonra Birinci Dünya Savaşı'nın akabinde Sırp, Hırvatlar ve Slovenler Birinci Yugoslavya Devleti'ni kurdular, ancak bu devlet İkinci Dünya Savaşı ile son buldu. Yugoslavya'da tarihsel arka planı kuvvetli olan milliyetçilik hareketleri, özellikle İkinci Dünya Savaşı ile hız kazandı ve milliyetçi taraflar arasında şiddetli çatışmalara neden oldu. Sırp kendi milliyetçi unsurları barındıran Çetnik örgütüne katılırken, Hırvat milliyetçileri de Ante Pavelic liderliğinde kurulan Ustaşa hareketine katılmışlardı. Bu iki milliyetçi hareket de geçmişte kurmuş oldukları "Büyük" devletlerini yeniden canlandırmak istiyorlardı.

Bu dönemde bir diğer önemli bir grup da Mareşal Josip Broz Tito liderliğindeki Yugoslavya Komünist Partisi ve ona bağlı Partizanlar ordusuydu. Bu grup ülkeyi işgalden kurtardıktan sonra Yugoslavya birliğini tesis etmek ve sosyalist devrimi gerçekleştirmek istiyordu. Hem işgalcilere hem de milliyetçi ayrılıklara karşı mücadele eden Komünistler, savaş sonunda bütün amaçlarını gerçekleştirdiler. Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti kurulması ile milliyetçi duygular kısmen bastırıldı. Özellikle 1972 yılında devlet ve parti içinde Sırp ve Hırvat milliyetçilerine karşı yapılan tasfiyelerle, hız kazanan milliyetçilik biraz olsun

durdurulsa da Tito'nun ölümünün ardından yeniden yükselişe geçti ve 90'lı yıllarda kanlı çatışmalara neden oldu.

"Tito Dönemi Sonrasında Yugoslavya'da Yükselen Sırp ve Hırvat Milliyetçiliği" adlı çalışmanın amacı Sırp ve Hırvat milliyetçiliğini aktarmak olmakla beraber, çalışmanın ana problemi bu milliyetçiliğin nasıl oluştuğudur. Bu amaç doğrultusunda iki ulusun milliyetçilik anlayışları, taşıyıcı aktörleri ve yükselişe geçiş süreçleri post pozitivist yaklaşımla incelenmiştir. Birinci bölümde çalışmanın teorisi milliyetçilik kavramı üzerine bir inceleme yapılacaktır. Bu doğrultuda milliyetçilik kavramının çeşitli tanımlarına ve etnik milliyetçilik kavramına yer verilecektir. İkinci bölümde Yugoslavya'da milliyetçiliğin tarihsel temellerine değinilecek ve bu bağlamda Sırp ve Hırvat milliyetçiliğinin ortaya çıkışları ve temel dayanakları açıklanacaktır. Ayrıca İkinci Dünya Savaşı'nda meydana gelen etnik çatışmalara da yer verilecektir. Üçüncü bölümde ise Tito'nun ölümünün ardından Yugoslavya'da yükselişe geçen milliyetçiliğin nedenleri ve Sırp ve Hırvat milliyetçiliğinin taşıyıcı aktörleri üzerinde durulacak. Daha sonra da Sırp-Hırvat Savaşı ve Bosna İç Savaşı'na değinilecektir.

2. MİLLİYETÇİLİK

Milliyetçilik kavramının sadece bir tanım ve bir kuramla açıklanamayacak kadar çeşitli ve değişken olmasından dolayı bu kavramı birçok yazar farklı tanımlamalarla açıklamaya çalışmış olsa da ortak bir tanımda karar kılınması pek mümkün görülmemektedir. Tanım konusundaki farklılığın ana sebebi milliyetçiliğin değişik ortamlarda ve koşullarda farklı biçimler almasından kaynaklanmaktadır. Genellikle tarihsel olarak geçmişten gelen kendine özgü iç dinamikler, kültür ve uluslararası sistemdeki gerçekleşen olaylar milliyetçiliğe etki eder. Bu bağlamda; Smith'e göre milliyetçilik asıl olarak son yüzyılda birçok farklı anlam kazanmakla birlikte bu anlamlar arasında en önemlileri şunlar olmuştur: "Milliyetçilik, ulus inşa etme ve geliştirme, ulusa, aitlik bilinci ve duygusunu kazandırma, ulusun bir simgesi ve bir dili olmasının yanında ulus adına bir siyasi ve sosyal harekettir, ayrıca milliyetçilik bir ulusun ideolojisi ve doktrinidir" (Can, 2013: 10).

Milliyetçilik ideolojisinin doğuşunun asıl nedenin ortak bir aidiyet bilincinin varlığı ve toplumun bu bilincinin yaralanması olarak ifade eden İngiliz tarihçisi Isaiah Berlin'e (Erdoğan,1999: 90) göre tarihsel anlamda milliyetçilik, yaralı ulusal bilincin tekrardan alevlenmesi ile doğmuştu 19. Yüzyılda Almanların Fransızlar karşısında yaşadığı durum buna örnek olarak verilebilir. Fakat sadece bu iki nedenden ötürü milliyetçilik doğmaz. Çünkü eski çağlarda ve orta çağda başka toplumların işgaline maruz kalma durumu çokça yaşanmış, ancak bu işgal herhangi bir milliyetçi tepkiye yol açmamıştır. Milliyetçiliğin doğması için başka sebepler de ihtiyaç vardır. Toplumun kendisini dil, din, etnik köken ve ortak tarih gibi ortak özelliklerin birleştirdiği bir ulus olarak görmesi gerekir. Ayrıca milliyetçiliğin doğması için ulus bilincini yaratacak bir aydınlar zümresine de ihtiyaç vardır. (Erdoğan,1999: 91). 1789 Fransız İhtilali ile doğan modern milliyetçilik, özellikle Birinci Dünya Savaşı ile hız kazanmış ve çok uluslu devletlerin parçalanmasına neden olmuştur.

2.1. Etnik Milliyetçilik

Etnik grup, ortak bir soy mitine inanan, kendi bünyesinde dayanışma olan, benzer kültür unsurlarını paylaşan, statü edinme amacıyla olan ve diğer gruplarla eşitlik talep eden gruptur. Grubu tanımlayan bir ismin var olması, grup üyelerinin ortak tarihsel geçmişe sahip olması, gurubun genellikle dile, dine, geleneğe ve sanata bağlı olarak paylaştığı kolektif bir kültürün olması, gruptaki kişilerin ortak bir soydan geldiği inancına sahip olması, belirli bir toprak parçasına bağlılığı ve ortak bir etniklik duygusuna sahip olması bir grubun etnik grup olarak tanımlanabilmesi için var olan bazı kriterleridir. (Sönmezoğlu, 2000: 227).

Bir devletin sahip olduğu toprakları içerisinde bulunan halklar arasındaki etnik çeşitliliğin var olması, temelde tarihsel olarak değişik etnik grupları tek bir devletin yönetimi altına almaya yönelik gerçekleşen fetih hareketlerinin sonucudur. Günümüzde çoğu ülkede farklı etnik grupların bir arada yaşadığı görülmektedir ve bu durumun birçok yerde etnik ilişkiler nezdinde ortaya çıkardığı sorunlar bulunmaktadır. Önemli sayıda göçmen ve iltica hareketlerinin Batı ülkelerine doğru ilerlemesinin neticesinde ve göçmenlerin etnik dengeleri bozabilecek şekilde sayılarının ciddi bir oranda artması ile kendi ülkelerinde azınlık konumuna düşebileceği kaygısını taşıyan devletler bazı tedbirler almaya çalışmıştır (Krlıç, 2007: 21-22). Yugoslavya Devleti, aralarında önemli farklılıklar bulunan birçok Slav toplumunun bir arada

yaşamasını sağlamış olsa da tarihsel bağlamda yaşanan gelişmeler neticesinde, milliyetçi hareketlerin hız kazanması ile parçalanması kaçınılmaz olmuştur.

3. YUGOSLAVYA'DA SIRP VE HIRVAT MİLLİYETÇİLİĞİN TARİHSEL TEMELLERİ

Yugoslavya topraklarında yaşayan Sırlar, Hırvatlar, Slovenler, Boşnaklar, Karadağlılar ve Makedonlar aslen Slav olmalarına rağmen aralarında birtakım farklılıklar olduğu görülmektedir. Sırlar, Karadağlılar ve Makedonlar Doğu Roma İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu egemenliğinde Ortodoksluk etkisi altında yaşarlarken, Hırvatlar ve Slovenler Batı Roma İmparatorluğu ve Habsburg İmparatorluğu himayesinde Katolik etkisi altında yaşamışlardır. Hırvatlar ve Sırlar arasındaki en temel fark din ayrılığının olmasıdır. Sırlar 395 yılında Doğu Roma İmparatorluğu'nun himayesi altındaki bölgeye geldiler ve 12. Yüzyıl ile birlikte bölgede etkin bir konuma geçen Sırlar, özellikle 1331 yılında başa geçen Stefan Duşan döneminde topraklarını büyük ölçüde arttırdılar. Daha sonra Sırlar, 1389 yılında Osmanlı İmparatorluğu ile yapılan Kosova Savaşı'nın kaybedilmesi ile uzun bir dönem Osmanlı egemenliği altında yaşamak zorunda kaldılar. Bosna ise Orta Çağ'da bağımsız bir devlet olarak ortaya çıktı ve 1326'da Hersek bölgesi ile birleşti. Ayrıca bu bölgede 10. yüzyıldan sonra Bogomil öğretisine bağlı Bosna Kilisesi oluşturuldu ve böylelikle Bosnalılar dinsel ve kültürel olarak Sırlar ve Hırvatlardan kısmen ayrıldı (Kenar, 2005: 16-18). Daha sonra Boşnaklar, bu bölgenin Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliği altına girmesiyle Müslüman bir toplum olarak yaşamlarını sürdürdüler.

1789 Fransız İhtilali bölgedeki milliyetçiliği harekete geçirdi ve 19. Yüzyılın başında ilk isyanlar baş gösterdi. Sırlar 1804 ve 1813 yıllarında Osmanlı egemenliğine karşı ayaklanarak 1817 yılında Rusya'nın desteği ile Osmanlı Devleti'ne vergi vermekle yükümlü olan bir Prenslik statüsü elde ettiler. Rusya'nın destek vermesinin temel sebeplerinden biri Pan-Slavist politikalar çerçevesinde Osmanlı'ya karşı Slav toplumlarının desteğini almaktı. Nitekim bölgedeki ayaklanmalara destek vererek bu politikasında oldukça başarılı olmuştur. Sırların da desteği ile 1875 yılında Bosna-Hersek bölgesinde gerçekleşen ayaklanma, Osmanlı Devleti tarafından bastırıldı. Fakat Sırlar, 1877-1878 (93 Harbi) Osmanlı-Rus savaşında Rusların yanında yer alarak 1878 yılında gerçekleşen Berlin Kongresi'nde Sırbistan Prensiğinin ve Karadağ'ın bağımsızlığının tanınmasını sağladılar ve 1882 yılında Sırbistan, Milan Obrenoviç'in liderliğinde krallık oldu. Ancak Berlin Kongresi'nde Rusların daha çok Bulgarları desteklediği görüldü ve bu da Sırların Balkan topraklarında Pan-Slavist politikanın liderliğine bürünmesini sekteye uğrattı (Bora, 2018: 29). Rusların uyguladığı bu politikanın temelinde Balkanlar'da büyük bir Slav devletinin istememesi yatmaktaydı ve Nitekim İkinci Dünya Savaşı sonrasında Stalin kendi himayesinde olmayan, güçlü bir Yugoslavya Devleti'ni istemedi ve Yugoslavya'yı hem Kominform'dan attı hem de Tito'yu sosyalizme ihanet etmekle suçladı.

Hırvatlar ise 395 yılında Batı Roma İmparatorluğu'nun himayesi altındaki bölgeye yerleşerek Katolik oldular, burada 9. yüzyılda Trpimir liderliğinde bağımsız bir yönetim ve 10. yüzyılda Tomislav liderliğinde de bağımsız bir devlet kurdular. Giderek güçlenen Hırvat Devleti daha sonra Dalmaçya'yı ve Bosna-Hersek'in bir kısmını bünyesine katarak genişledi, ilk olarak Macar Krallığı'na akabinde 1526'da Habsburg İmparatorluğu'na katıldılar ve 1918 yılına kadar da Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun egemenliği altında yaşadılar (Kenar, 2005: 16-18).

Hırvatların hem Katolik olmaları hem de Batı imparatorluklarının egemenlikleri altında yaşamalarından dolayı Batı toplumları ile daha çok etkileşim içerisine girdiler. Daha sonra görüldüğü üzere Yugoslavya'nın dağılma sürecinde Batı toplumları Hırvatların bağımsız bir devlet kurmalarına büyük destek vermişlerdi.

Hırvatistan'da milliyetçi hareketlerde küçük burjuva aydınlarının etkisi daha belirgindi ve 19. yüzyılın sonlarına doğru gençlerin oluşturduğu Rönesans grubu bir Slav yani Sloven-Hırvat-Sırp Devleti kurulmasını savunmaya başladı. Daha sonra Hırvat ile Sırp ulusları arasındaki çatışma, 19. yüzyılın sonlarına doğru Hırvat ve Sırp milliyetçi hareketlerinin ayrışmasına neden oldu. Bağımsız bir Hırvatistan Devleti'ni destekleyen Haklar Partisi'nin lideri Starçeviç, Sırları ve ikinci dereceden Hırvat veya Ortodoks Hırvat olarak ifade ederken, Slovenleri ise Dağ Hırvatları olarak tanımlıyordu. Buna karşılık Sırp Bağımsız Partisi de Hırvatlarla karşı bir politika güdüyorlardı. 1908'de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna-Hersek'i tek taraflı olarak ilhak etmesi ile akabinde kurulan parlamentoda Hırvatlar ile Müslümanlar arasındaki iş birliği ve Sırların dışlanması, Sırp milliyetçiliğinin daha radikal olmasına neden oldu. Bu olayların aksine ayrılıkçı güçlere karşı da Pan-Slav politikasını savunan ve Hırvat-Sırp çatışması ile mücadele eden çevreler oluşmaya başladı. Bu bağlamda 1905 yılında Dalmaçya'da tüm partilerden Hırvat ve Sırp politikacılarının Habsburg himayesine karşı Hırvat-Sırp ortaklığını öne çıkaran ittifakıyla siyasi

hedeflere ulaşıldı (Bora, 2018: 33-35). Böylelikle toplumların milliyetçi çıkarları arka plana atılarak ortak bir paydada buluşmaya çalışıldı.

3.1. Birinci Yugoslavya

Balkan Savaşları neticesinde ve Birinci Dünya Savaşı'nda İtilaf Devletleri'nin yanında galip tarafta yer alan Sırbistan, topraklarını genişletmek için şanslı bir konumdaydı. Bu arada savaş sürecinde Hırvatlar tarafından kurulan Yugoslav Komitesi ilk iş olarak İtalyan işgalini protesto etti ve ardından Sırlar ile iş birliği yapmaya çalıştı. Dönemin Sırp Başbakanı Nikola Pasic Yugoslav Komitesi'nin bu fikirlerine ılımlı bir yaklaşım sergiledi. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra Hırvat-Sloven Milli Komitesi kuruldu ve bu komitenin temel hedefi İmparatorluk altında yaşayan tüm Slavların bağımsız bir devlette bir arada olmasıydı. 1917 Temmuz ayında Slav milletlerinin temsilcileri tarafından ilan edilen Korfu Deklarasyonu'na göre kurulacak Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı, Sırp kökenli Karayorgiyevič hanedanı yönetiminde anayasal, demokratik ve parlamenter bir monarşi olacaktı (Kenar, 2005: 43) ve nihayet 4 Aralık 1918 tarihinde toplanan meclisin ilk oturumunda Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nın kurulduğu açıklandı.

Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nın toprakları Sırbistan, Karadağ, Hırvatistan, Slovenya, Dalmaçya ve Bosna-Hersek'ten oluşmaktaydı. Krallıkta özellikle 1920'li ve 1930'lu yıllar boyunca radikal Sırlar, tüm halkları Sırp yönetimi altına alarak Büyük Sırbistan'ı kurma hayalinin peşinden koşarken, bazı Hırvat liderler ise bağımsız bir Hırvatistan Cumhuriyeti'ni kurmaya çalıştılar. Radikal Sırp lideri Pasiç'in mecliste çoğunluğun oyunu alması ile Vidovdan Anayasası 26 Haziran 1921 tarihinde yürürlüğe konuldu. Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nda sınırlı bir parlamenter sistemin kurulmasını öngören bu anayasa sosyal, iktisadi ve ülkedeki sorunlara tam olarak bir çözüm getiremedi ve bu gelişmelerin etkisiyle siyasi güç genel olarak Sırp liderlerin elinde oldu (Karakuzu, 2013: 172). Özellikle Kralın Sırp hanedanlığına mensup olması Sırların yönetim alanında diğer toplumlara göre daha baskın olmasını sağladı.

1929 yılında dünyayı büyük bir ekonomik bunalımın sarması ile dünyanın birçok yerinde diktatörlük rejimleri kurulmaya başladı. Bu durumu fırsat bilen Kral Aleksander Vidovdan Anayasası'nın yürürlükten kaldırdı, tüm siyasi partileri kapattı ve ülkeyi banovina adı verilen dokuz ayı bölgeye ayırdı. Bu bölgelerin altısında Sırlar, ikisinde Hırvatlar ve birinde Slovenler çoğunluğu oluştururken, Boşnaklar, Makedonlar ve Arnavutlar ise tümünde azınlık durumda kaldılar. Bölgelerin ayrılması ile Sırların güç kazanması diğer ulusların Sırlara karşı harekete geçmesine neden oldu. (Kenar, 2005: 53-54). Daha sonra 1931 Eylül ayında yürürlüğe giren yeni anayasa göre iki kabineden oluşan yasama meclisi kuruldu ve üst meclis üyeleri bizzat Kral tarafından atandı, ancak bu meclis bağımsız değildi. Bu arada 1929 sonrasında ülkeden kaçmak zorunda kalan siyasetçilerden biri olan Ante Pavelic, Mussolini'nin de desteğini alarak milliyetçi Ustaşa örgütünü kurdu. Örgütün temel hedefi Hırvatistan'ın Yugoslavya Krallığı'ndan ayrılarak Büyük Hırvatistan'ın kurulmasını sağlamaktır ve bu amaç doğrultusunda Makedonya İç İhtilalci Örgütü ile bir suikast planı hazırlandı (Demir, 2017: 64-65). Hazırlanan plan uygulanarak Kral Aleksander Ekim 1934'te Marsilya'da bir Makedon tarafından öldürüldü.

3.2. İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Yugoslavya

Birinci Dünya Savaşı sonrası kurulan Yugoslavya Devleti İkinci Dünya Savaşı öncesi yıkılmıştı ve en temel dağılma nedenleri olarak devlette etnik kimliklerin önde tutulması ve Sırların baskıcı yönetimi görülmektedir (Akgül, 2009: 5). İkinci Dünya Savaşı sırasında Yugoslavya, Almanya'nın oluşturduğu Üçlü Pakta 25 Mart 1941'de katılmıştır. Ancak bu durumu kabul etmeyen Yugoslavya hava generallerinden Simovic'in 27 Mart 1941'de Alman karşıtı bir darbe yapması ile Almanya, Yugoslavya'nın artık bağımsız bir devlet olma hakkını yitirdiğini düşündü (Fejtö, 1995: 5). Böylece Almanya 6 Nisan 1941'de Belgrad'ı bombaladı ve 17 Nisan 1941'de Yugoslavya'nın teslim olması ile Yugoslavya'yı müttefikleri arasında paylaştırdı. Buna göre Banat kısmı Macaristan'a, Slovenya'yı İtalya'ya ve Makedonya Bulgaristan'a verdi ve Alman destekli bir Bağımsız Hırvatistan Devleti kuruldu.

Yugoslavya'da işgal yıllarında en etkili olan gruplar; Hırvat Ustaşa Hareketi, Sırp Çetnik Örgütü ve Yugoslavya Komünist Partisi (YKP) ve YKP destekli Partizan Ordusu oldu. 10 Nisan 1941 tarihinde Alman destekli Pavelic önderliğindeki Ustaşalar tarafından kurulan Bağımsız Hırvatistan Devleti, Mihver güçlerinin himayesindeki faşist yönetimlere sahip devletler tarafından tanınırken, bunların dışındaki demokratik niteliğe sahip hiçbir yönetim bu yeni devleti tanımadı. Ustaşa hareketi milliyetçi hedefler doğrultusunda Hırvatistan, Dalmaçya, Slavonya ve Bosna-Hersek topraklarını da içeren Büyük Hırvatistan

Devleti'ni kurmayı istiyordu. Alman ve İtalyan faşizminin etkisi altında kalan bu örgüt hem Sırp hem komünizm ve hem de demokrasi karşıtı bir ideolojiye sahipti. (Demir, 2017: 151). Ustaşa örgütü, Sırları Katolik mezhebine döndürmeyi hedeflediği için öncelikle kendi topraklarında Sırp Ortodoks kilisesinin faaliyetlerini durdular, daha sonra da Katolik mezhebini reddeden Sırlara karşı etnik temizlik uygulandı. İşgal yıllarında Ustaşa örgütünün bir diğer düşmanı ise Komünist Partizanlardı. Fakat Partizanların giderek güç kazanması ve Ustaşa örgütünü destekleyen İşgalcilerin güç kaybetmeye başlaması bu hareketin etkisini yitirmesine neden oldu (Özçelik, 2018: 139).

Yugoslavya'nın işgal edilmesinin ardından Sırp milliyetçileri bu işgale karşı örgütlenerek, Albay Draza Mihailovic liderliğinde kurulan milliyetçi Çetnik örgütüne katıldılar. Nasıl ki Ustaşa hareketi Büyük Hırvatistan Devleti'ni kurmak için çalışmalar yaparken, Çetnikler de Büyük Sırbistan Devleti'ni kurmayı amaçlıyorlardı. Nitekim her iki milliyetçi örgütün kurmak istedikleri sınırlar neredeyse tamamen aynı bölgelerden oluşmaktaydı ve bu durum iki örgütün birbirleri ile mücadele etmesine neden oldu. Çetnikler sadece işgalcilere ve Hırvatlara karşı değil aynı zamanda Tito liderliğindeki Partizanlara karşı da mücadele ediyorlardı. İşgalin ilk yıllarında Çetniklerin ve Partizanların işgale karşı birlikte hareket ettikleri görüldü, fakat kısa vadeli çıkarılara yönelik gerçekleşen bu iş birliği bir süre sonra ortadan kalktı ve 1941 yılının ikinci yarısından itibaren Çetnikler tamamen Partizanlara karşı mücadele etmeye başladılar, savaşın sonlarına doğru zayıf düşen Çetniklerin bazıları Partizan saflarına katılırken bir bölümü de Batı Avrupa'ya kaçtı (Özçelik, 2018: 145-146).

Yugoslavya'da işgale karşı en ciddi Tito önderliğindeki Yugoslavya Komünist Partisi ve Partizan hareketinden geldi. Nisan 1941'de Alman işgaline Yugoslavya Komünist Partisi, Mayıs 1941'de bir toplantı düzenledi ve bu toplantıda bir Halk Cephesi oluşturma kararı alındı. Tito ve Partizanların temel hedefi yalnızca ülkeyi işgalcilerden kurtarmak değildi, savaş sonrasında Yugoslavya'da komünist bir yönetim kurmayı da istemekteydi. Tito önderliğindeki Partizan kuvvetleri işgalcilere karşı dış mücadele verirken, içeride de Alman destekli Nediç hükümetine, Paveliç'in Ustaşa rejimine ve Sırp milliyetçisi Çetniklere karşı savaşıyordu. Ulusal, etnik, kültürel, dinsel ayrım gözetmeksizin bütün Yugoslavya halklarını kucaklamayı başaran YKP ve Partizan Ordusu, savaş sonunda tüm hedeflerine ulaştı (Kahramanyol ve Emgili, 2016: 319). Ülkenin işgalden kurtulmasının akabinde Yugoslavya'nın birliği sağlandı ve ülkede sosyalist yönetim kuruldu.

4. YUGOSLAVYA SOSYALİST FEDERAL CUMHURİYETİ VE MİLLİYETÇİLİĞİN YÜKSELİŞİ

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından 1945 Kasım ayında gerçekleşen seçimleri Halk Cephesi'nin kazanması ile 1946 yılında Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti kuruldu. Bu Yeni Yugoslavya Devleti Sırbistan, Hırvatistan, Slovenya, Makedonya, Karadağ ve Bosna-Hersek'i içeren alt cumhuriyet ile Sırbistan Cumhuriyeti içinde iki özerk bölge olan Voyvodina ve Kosova'dan oluşuyordu. Bu arada savaş sonrası dönemde Yugoslavya'nın içerisindeki gelişmeler diğer Doğu Avrupa'daki durumlardan daha farklı bir konumdaydı. Çünkü bu ülkeler sırayla Sovyet uydusu haline bürünürken, Yugoslavya bağımsızlığını korumak için direniş sergiledi. Bu konuda başarılı olmalarının temel sebepleri; işgalden kendi ordusu ile kurtulması, ülkenin Sovyet işgaline uğramaması ve iktidarlarını sürdürmek için tamamen Sovyet desteğine bağlı olmamasıdır (Sander, 2014: 239).

Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyet tarihi boyunca milliyetçilik her zaman bir sorundu ve Yugoslavya içinde en güçlü olan milliyetçi hareketler Sırp ve Hırvat milliyetçiliğiydi. Bu iki milliyetçi hareket, devrim sürecinde zayıflamasına rağmen devrim sonrasında hem devlet hem de Yugoslavya Komünist Birliği içinde varlığını sürdürdü. 1972 yılında gerçekleşen tasfiye süreci Sırp ve Hırvat milliyetçiliğini hedef aldı, ancak yapılan bu tasfiye milliyetçi unsurları bir süreliğine durdurabildi ve daha sonra 1980 yılı itibarı ile hız kazandı (Sancaktar, 2008: 90-91). Sırp ve Hırvat milliyetçilerinin tarihsel olarak birbirleri ile mücadele içerisinde olmaları Yugoslavya Devleti'nin iç yapısını zayıflatmıştı. Neticede Federasyon parçalanma sürecine girmesi ile Yugoslavya birçok kanlı çatışmaya sahne oldu.

4.1. Tito Sonrası Sırp Milliyetçiliği

Sırbistan, eski Yugoslavya cumhuriyetleri arasında en fazla nüfus ve toprağa sahip ülkeydi. Hem kendi sınırları hem de diğer cumhuriyetler içerisinde önemli sayıda Sırp nüfus yaşamaktaydı. 1974'teki Anayasa değişikliği ile Sırbistan içerisinde bulunan iki özerk eyalet olan Kosova ve Voyvodina bölgelerini de içeren her birime veto hakkı verilmesi, Sırp milliyetçiliğinin güç kazanmasında rol oynadı. Tito'nun ölümünün

ardından Yugoslavya'yı oluşturan cumhuriyetlerdeki hareketlenmeler Sırbistan'a da yansdı ve bu doğrultuda 1987 yılında devlet başkanlığına Slobodan Milosevic'in gelmesiyle, Sırp milliyetçiliği oldukça hız kazandı (Sancaktar, 2008: 91).

Sırp milliyetçiliğinin üç taşıyıcı aktörü entelektüeller, Sırp Ortodoks Kilisesi ve Slobodan Milosevic yönetimi oldu. Edebiyatçı yazar ve milliyetçiliğin entelektüel lideri Dobrica Cosic'in de üyesi olduğu Sırp Bilimler Akademisi'nin 24 Eylül 1986 tarihinde yayımladığı Memorandum'da Hırvatistan'daki Sırp'ların fiziksel olarak yok edilmeye, zorla asimilasyona, Katolik mezhebine döndürülmeye zorlandığı ve bu durumun değişmesi için Sırp'ların güçlü bir devlet çatısı altında birleşmesi gerektiği belirtiliyordu (Sancaktar, 2008: 92). Sırp milliyetçiliğinin Tito sonrası dönemdeki bir diğer önemli aktörü Sırp Ortodoks Kilisesi dini kullanarak Sırp toplumunda milliyetçiliği harekete geçirdi ve Büyük Sırbistan'ı oluşturma konusunda Milosevic yönetimiyle yakın ilişkiler kurdu.

Sırp milliyetçiliğinin politik taşıyıcısı ise Slobodan Milosevic yönetimi oldu. Milosevic Sırbistan Komünist Birliği içinde hızla yükselerek önce 1984 yılında Belgrad Şubesi Başkanı ve daha sonra 1986 yılında Sırbistan Komünist Birliği Başkanı oldu. İlk iş olarak örgüt içinde yer alan muhalif unsurları uzaklaştıran Milosevic, Mayıs 1989 yılında Sırbistan Sosyalist Cumhuriyeti'nin Başkanı seçildi. Milosevic yönetimi öncelikle Sırbistan içinde yönetimi merkezileştirerek Sırbistan içerisinde bulunan iki özerk bölgenin yani Voyvodina ve Kosova'nın özerkliğine son vermek istiyordu. Ayrıca Yugoslavya genelinde diğer federe cumhuriyetlerin yetkilerini azaltarak Sırbistan'ın pozisyonunu güçlendirmek, sosyalizm yerine kapitalizme geçişi sağlamak ve Sırbistan, Kosova, Voyvodina, Karadağ, Makedonya, BosnaHersek, Krajina ve Slavonya'yı kapsayan Büyük Sırbistan Devleti'ni kurmayı amaçlıyordu (Sancaktar, 2008: 92-93).

Milosevic yönetiminin 28 Eylül 1990 tarihinde meclise sunduğu yeni Sırbistan Anayasasının onaylamasının akabinde Kosova'nın özerklik statüsüne son verildi ve bu anayasa ile ülkenin adı Sırbistan Cumhuriyeti olarak değiştirildi. Daha sonra Aralık 1990'da seçimlerini kazanarak güçlenen Milosevic yönetimi 1990'lı yıllarda milliyetçi amaçlarını gerçekleştirebilmek için Yugoslavya'da etnik çatışmalara girmekten kaçınmadı.

4.2. Tito Sonrası Hırvat Milliyetçiliği

Tito döneminde 1970'li yılların başında Hırvat milliyetçiliği bastırılmaya çalışılsa da bu sadece bir süreliğine milliyetçiliğin hızını kesti ve Tito'nun ölümünün akabinde Hırvat milliyetçiliğinin sesi daha yüksek sesle çıkmaya başladı. Ayrıca Sırbistan'da Milosevic'in Hırvatlarla karşı izlediği faşist tutum Hırvatların daha da radikalleşmesine neden oldu. 1980'li yıllarla birlikte Hırvat milliyetçiliğinin en önemli aktörleri Hırvatistan Demokratik Birliği Franjo Tudjman başkanlığındaki yönetim, milliyetçi entelektüeller ve Hırvat Katolik Kilisesi oldu. 1989 yılından itibaren Tudjman başkanlığındaki Hırvatistan Demokratik Birliği ve Katolik Kilise Hırvat toplumunda milliyetçiliğin hareketlendirilmesinde önemli rol oynadı. Birbirleriyle mücadele eden Hırvat Katolik ve Sırp Ortodoks din adamlarının ortak düşmanı Sosyalist Yugoslavya olmasının ana sebebi sosyalist devrim ile birlikte din adamlarının yetkileri sınırlandırılması ve bundan dolayı toplumsal ve politik nüfuz alanlarının oldukça daralmasıydı (Özçelik, 2018: 199).

Tudjman Hırvatistan'da yaşayan Sırp'lara karşı milliyetçi politikalar gütmeye başlamasının hemen ardından. Milosevic'in de desteğiyle 17 Şubat 1990'da Hırvatistan'da Sırp Demokratik Partisi kuruldu. Tudjman ve Partisi hem Hırvat göçmenlerin hem de Almanya, Avusturya ve Vatikan'ın politik ve mali desteklerini aldı. Partinin, kapitalizme geçmek, Liberal ve milliyetçi prensiplere dayalı ulusal anayasa hazırlamak, Hırvatistan'da yaşayan Sırp'ları politik alandan tasfiye etmek ve Hırvatistan'daki Sırp nüfusunu azaltmak, güçlü bir Hırvat ordusunu oluşturmak ve neticede Büyük Hırvatistan Devleti'ni kurmak gibi temel hedefleri vardı. Hırvatistan'da Nisan-Mayıs 1990'da yapılan ilk çok partili seçimleri sonucunda Tudjman'ın devlet başkanı olması ile medya ve üniversitelerden Sırp'lar ve Sosyalist Hırvatlar tasfiye edildi ve basın özgürlüğü kısıtlandı. Temmuz 1990'da anayasada yapılan değişiklikler neticesinde Hırvatça resmi dil ilan edildi, Sırpça ise çıkarıldı ve dilde saflaşma programı başladı. Tudjman yönetiminin 5 Ekim 1990'da Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti Kolektif bakanlığına sunduğu Yugoslavya'yı oluşturan 6 federe cumhuriyet arasında ekonomik ve politik konularda gevşek bir yapı öneren Yugoslavya Konfederasyon Anlaşması Slovenya tarafından desteklendi, Sırbistan ve Karadağ tarafından reddedildi. Milosevic ise merkezin gücünü arttıracak bir taslak sundu, fakat bu da Hırvatlar ve Slovenler tarafından kabul edilmedi (Sancaktar, 2008: 98-99). Ekonomik olarak Federasyon'a bağlı olmaktan rahatsızlık duyan Hırvatlar bu alanda daha özgür olmayı amaçlıyorlardı.

Tudjman yönetiminin 22 Aralık 1990 tarihinde meclisten geçirdiği yeni Hırvat Anayasası, Hırvatistan içinde yaşayan Sırları kurucu ulus statüsünden ulusal azınlık statüsüne düşürerek ülke içinde 1991 yılında başlayacak olan Hırvat-Sırp iç savaşının temelini oluşturdu. Anayasanın kabulü sonrasında Sırp milliyetçisi Babic tarafından yönetilmekte olan Sırp Demokrat Partisi Krajina Özerk Sırp Eyaleti'ni ilan etti ve bu ilanı Doğu Slavonya Özerk Sırp Eyaleti ile Batı Slavonya Özerk Sırp eyaleti takip etti. Daha sonra Hırvatistan Meclisi de 21 Şubat 1991 tarihinde Yugoslavya'dan ayrılma konusunda referanduma gitme kararı aldı. Sırların protesto ettiği referandumda, halkın %93'ünün ayrılma yönünde oy kullanması ile Meclis 25 Haziran 1991 tarihinde Hırvatistan Cumhuriyeti'ni ilan etti. Bu karara karşılık 19 Aralık 1991 tarihinde Doğu Slavonya, Batı Slavonya ve Krajina özerk yönetimleri birleşerek Sırp Krajina Cumhuriyetini (SKC) kurdu ve aynı zamanda SKC Sırbistan'dan aldığı destekle 50 bin kişilik bir ordu oluşturdu (Sancaktar, 2008: 100).

4.3. Yugoslavya'da İç Savaş

Hırvatistan'da Sırlar ile Hırvatlar arasında savaş Mart 1991'de başladı. Savaşın başlamasından hemen önce Hırvat subaylar federasyonunun başka bölgelerine dağıtıldı ve bunların yerlerine Sırp ve Karadağlı subaylar Hırvatistan'a yerleştirildi. Savaşın başlamasının sonra da Hırvat subaylar Halk ordusundan ayrılıp Hırvat ordusuna geçti ve tüm bu veriler ışığında Hırvatistan'a saldıran ordu Yugoslav olarak gözüke de gerçekte Sırlardan oluşmaktaydı (Sancaktar, 2008: 102) Ocak 1992'ye gelindiğinde Krajina ve Tüm Slavonya toprakları Sırların eline geçmesinin akabinde Avrupa Birliği (AB) ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) duruma müdahale ederek ateşkesin yapılması sağlandı. Daha sonra ise ABD'nin desteğiyle güçlenen Hırvat ordusu Krajina ile Batı Slavonya'yı ele geçirdi, Doğu Slavonya ise Sırp yönetiminde kaldı. AB'nin ve ABD'nin müdahalesi ile Hırvat ve Sırp güçleri arasında ikinci defa bir ateşkes yapılması neticesinde Doğu Slavonya'ya BM Doğu Slavonya Geçici Yönetimi yerleştirildi ve 1996-1998 yılları arasında geçici yönetim burada görevini yerine getirdi. Bu tarihte Doğu Slavonya Hırvatistan'a bağlanarak Sırp Krajina Cumhuriyeti ortadan kaldırıldı.

Diğer bir çatışma alanı ise Bosna bölgesi oldu. Etnik olarak karmaşık bir yapıya sahip Bosna-Hersek Cumhuriyeti'nde nüfusun %43'ü Müslüman Boşnak, %32'si Sırp ve %17'si de Hırvat idi (Armaoğlu, 2007: 467). 1990 yılında Bosna-Hersek'te Aliya İzzetbegovic'in önderliğinde Boşnaklar, Demokratik Eylem Partisi'ni Radovan Karadzic'in önderliğinde Sırlar, Sırp Demokrat Partisi'ni ve Stepan Klujic'in liderliğinde Hırvatlar ise Hırvat Demokratik Birliği'ni kurdular.

26 Şubat-1 Mart 1992 tarihlerinde Bosna'da yapılan referandum neticesinde %99,4 oranında ayrılma yanlısı oy verildi ve bu sonuçla 1 Mart 1992'de Bosna Hersek Cumhuriyeti bağımsızlığını ilan etti. Buna karşılık olarak Sırp meclisi de 27 Mart'ta Sırp Cumhuriyetini ilan etmesiyle ve son olarak 27 Nisan'da da Sırbistan ve Karadağ Cumhuriyetleri'nin Yugoslavya Federal Cumhuriyetini (YFC) kurmasıyla YSFC resmen sona ermiş oldu. Temmuz 1992'de ise Boban Başkanlığındaki Hırvat Demokratik Birliği Hersek-Bosna Hırvat Cumhuriyeti'ni ilan etmesi ile Bosna Savaşı oldu. Savaş başlamadan önce Sırlar ve Hırvatlar arasında Bosna'yı paylaşma konusunda görüşmeler yapıldı, fakat bu anlaşma kısa sürede bozuldu. Sırp milliyetçilerine göre bir Boşnak ulusu yoktur ve Boşnaklar Osmanlı'nın etkisiyle Müslümanlaşmış Sırlar idi. Karadzic'e göre Sırp olan Boşnaklar tekrardan Ortodoks olup öze dönmeli ya da Bosna-Hersek'ten gitmeliydi. Benzer anlayış Hırvatlarda da vardı. Onlara göre de Boşnaklar Müslümanlaşmış Hırvatlardı ve Boşnaklar Katolik olup öze dönmeli ya da buradan tamamen gitmeliydiler (Sancaktar, 2008: 106-107).

Sırp ve Hırvat Silahlı güçleri savaş döneminde ötekine karşı etnik temizlik uyguladı. Hem Sırlar ve Hırvatlar Bosna-Hersek'i ele geçirebilmek için Boşnaklara etnik temizlik uyguladılar hem de Boşnak silahlı güçleri Sırp ve Hırvat sivillere yönelik saldırılar düzenlediler. Savaşın en büyük mağdurları ise kadınlar ve çocuklar oldu. Milliyetçi silahlı gruplar kadınlara yönelik sistematik tecavüz uyguladılar ve ayrıca büyük bir göç krizi de ortaya çıktı (Sancaktar, 2008: 108).

Uluslararası toplum iç savaşa müdahale etmekte oldukça geç kaldı. Özellikle Birleşmiş Milletler'in savaşa karşı pasif davranması ve ABD'nin ilk başlarda olaylara müdahale etmede çekingen davranması iç savaşın daha da uzamasına neden oldu. Nihayet iç savaş ABD'nin liderliğinde ve NATO şemsiyesi altında Batılı devletlerin Sırp silahlı güçlerine yönelik düzenledikleri askeri operasyonla son buldu ve Daha sonra Eylül 1995'te barış görüşmeleri başladı ve 14 Aralık 1995 tarihinde Dayton Barış Anlaşması Sırp, Hırvat ve Boşnak liderler tarafından imzalandı.

Dayton Barış Anlaşması'nın taraflar arasında ateşkes sağlaması ve ülkede demokratikleşme sürecini başlatması anlaşmanın en temel işlevidir. Anlaşmaya birtakım eleştiriler getirilse de savaşın sona ermesini sağlaması bile oldukça önemli bir gelişmedir. Çünkü savaş çok büyük yıkımlara sebep oldu, 200 binden fazla insan hayatını kaybetti, binlerce kadın tecavüze uğradı ve milyonlarca insan evlerini terk etmek zorunda kaldı. Ayrıca sağlık, eğitim ve ekonomi gibi ülkenin yapı taşları büyük bir çöküş yaşadı. Anlaşma, tarafların birbirlerinin eşit egemenlik haklarına saygılı olmalarını ve var olan veya çıkabilecek anlaşmazlıkları barışçıl yöntemlerle çözmelerini şart koştu. Taraflar anlaşmayı imzalayarak birbirlerini resmî olarak tanıdılar, insan haklarına saygı gösterme ve yerlerinden edilen insanların sorunlarını da çözüme yükümlülüğü altına girdiler (Abazi, 2007: 82).

5. SONUÇ

Yugoslavya'da Sırp milliyetçiliğinin taşıyıcı aktörleri Sırp Ortodoks Kilisesi, milliyetçi entelektüeller ve Slobodan Milosevic yönetimi olurken, Hırvat milliyetçiliğinin temel taşıyıcı aktörleri Hırvat Katolik Kilisesi ve Franco Tudjman yönetimi oldu. Hırvat milliyetçileri Yugoslavya'daki Federal yapının daha esnek olmasını istiyorlardı, ancak buna karşılık Sırp milliyetçileri ise Federasyon'un var olan kısmen esnek yapısını daha da merkezileştirme amacı güdüyorlardı. Çünkü merkezi yönetimde ve orduda Sırp'ların gücü oldukça fazlaydı. Tamamen birbirine zıt olan bu düşünceler ortak bir paydada buluşamayınca Federasyon dağılma sürecine girdi. Bu dağılma süreci oldukça kanlı çatışmalara dönüşerek binlerce insanın hayatını kaybetmesine ve göç etmesine neden olurken, aynı zamanda öteki olarak görülen topluluklara mensup kadınlara karşı da sistematik bir şekilde tecavüz uygulandı. Birçok savaş suçunun işlendiği bu bölgeye Birleşmiş Milletler müdahale etmekte başarısız oldu ve nihayet iç savaş ABD'nin önderliği altında NATO'nun müdahalesi ile durdurulabildi. Sırp'lar, Hırvatlar ve Boşnaklar arasında Dayton Barış Antlaşması imzalanarak savaşın bitmesi sağlandı.

Yugoslavya'nın dağılmasıyla birlikte uluslar kendi kapitalist devletlerini kurma fırsatını elde ettiler. Fakat ne Hırvatlar ne de Sırp'lar hayalini kurdukları, sınırları birbirleri ile çakışan "Büyük Devlet" tasarımlarını hayata geçiremediler. Savaşın ardından Slovenya ve Hırvatistan Avrupa Birliği (AB) ile bütünleşme yolunu seçerek bu konuda gereken politikaların yürütülmesiyle iki ülke de AB üyesi olmayı başardı. Bosna'da ise Dayton Barış Anlaşması savaşı durdurup barışı sağlamış olsa da toplumlar arasında var olan etnik bölünmüşlüğü hukuki olarak tanınmasına neden oldu. Bosna-Hersek'te Günümüzde milliyetçilik, yolsuzluk, ekonomik ve siyasi sorunlar halen devam etmekte ve bu sorunları çözmek için Anayasada reformlar yapılmaya çalışılsa da Sırp'ların isteksiz olması bu reformların gerçekleştirilmesinde en büyük engeli oluşturmaktadır (Gedik ve Köküsarı, 2014: 54-55). Balkan ulusları popülist politikalar çerçevesinde etnik ayrılıkları daha da derinleştirmek yerine gereken reformları hayata geçirmeli ve bölgenin ekonomik, siyasal, toplumsal ve hukuki sorunlarını gidererek ülkelerinin gelişmesini sağlamalıdır. Bunu başaracak her unsur Balkan uluslarında mevcuttur.

KAYNAKÇA

- Abazi, B. (2007). "Yugoslavya Siyasal Sisteminin Yıkılışı", Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Akgül, P. (2009). "Yugoslavya Cumhuriyeti'nin Dağılma Sürecinde ve Sonrasında Sırbistan", Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Armaoğlu, F. (2007). 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, Alkım Yayınevi, Ankara.
- Bora, T. (2018). Milliyetçiliğin Provokasyonu Yugoslavya, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Can, F. (2013). "Balkanlar'da Milliyetçilik ve Kosova'nın Bağımsızlık Süreci", Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Demir, H. (2017). "Birinci ve İkinci Yugoslavya'da Hırvat Sorunu", Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Erdoğan, M. (1999). "Milliyetçilik İdeolojisine Dair", Liberal Düşünce Dergisi, 4(15): 89-98.
- Fejtö, F. (1995). Doğu Avrupa Halk Demokrasileri Tarihi (Çev.T.Demirkan), Kavram Yayınları, İstanbul.
- Gedik, Ö. & Köküsarı İ. (2014). "14 Aralık 1995 Dayton Anlaşması ile Oluşturulan Hükümet Biçiminin Bosna Pratiğiindeki Sorunları ve Çözüm Önerileri", Hukuk Fakültesi Dergisi, 18(1-2): 25-61.

- Kahramanyol, M. & Emgili, F. (2016). "Tito ve Balkan Siyaseti", Avrasya Etütleri, 50 (2): 315-349.
- Karakuzu, T. (2013). "Mikro Milliyetçilik: Yugoslavya Örneği", Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Kenar, N. (2005). Yugoslavya Sorununun Ulusal ve Uluslararası Boyutu, Palme Yayınları, Ankara.
- Krliç, M. (2007). "Milliyetçilik ve Etnik Milliyetçilik, Sırbistan ve Karadağ Örneği", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özçelik, M. (2018). "Yugoslavya'da Sırp ve Hırvat Milliyetçiliği", Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Sancaktar, C. (2008). "1980 Sonrası Yugoslavya'da Sırp ve Hırvat Milliyetçiliği", Uluslararası Balkan Kongresi, 25 Nisan 2008, TASAM, 90-108, Tekirdağ.
- Sander, O. (2014). Siyasi Tarih 1918-1994, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Sönmezoğlu, F. (2017). Uluslararası İlişkiler Sözlüğü, Der Yayınları, İstanbul.